
	<p>Списание ЕПОХИ Издание на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”</p> <p>Journal EPOCHI [EPOCHS] Edition of the Department of History of St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo</p>		<p>Том / Volume XXIII (2015), Книжка / Issue 1</p>
---	---	--	--

ВЪЗНИКВАНЕ НА ДЕВОЛСКОТО КНИЖОВНО И ЛИТЕРАТУРНО СРЕДИЩЕ

Илия Г. ИЛИЕВ

THE FORMATION OF THE DEVOL LITERARY CENTRE

Ilia ILIEV

Abstract: The present article discusses the formation of the Devol literary centre at the end of the 9th century in the light of the whole Bulgarian state's policy for the development of the Slavonic-Bulgarian literature and spirituality. Thanks to St Clement and St Naum's apostolic work and as a result of Boris I's purposeful policy in the South-Western Bulgarian lands a second big centre of Bulgarian Christian culture and literature was formed, which competed in its importance and scale with the capital centre in Pliska/Preslav.

Key words: Devol, Kutmichevitsa, Bulgaria, Saint Clement, Boris I, literary centre

Хрониката на византийския историк Йоан Скилица (ок. 1040 – ок. 1101) е първостепенен извор за историята на Византия и нейните съседни в периода от началото на IX в. до средата на единадесетото столетие. В нея сравнително добре са отразени и драматичните моменти от Българската епопея от времето на цар Самуил и неговите наследници – последните владетели на Първото българско царство. Добавките към хрониката на Скилица, направени през XII век от епископ Михаил Деволски¹, са я дообогатили с някои безценни за нас, българите, подробности. Появата на труда на деволския владика, запазен в т. нар. Виенски препис (Codex Vindobonensis Historicus Graecus LXXIV) от XIII – XIV в., в един от периферните центрове на старобългарската книжовна култура през далечното дванадесето столетие, не е изненада за специалистите. Три века по-рано, в края на деветото столетие, в главния град на този пограничен по онова време български комитат били поставени основите на Деволското (по-късно Деволско-Охридско) книжовно и литературно средище – огледален образ на възникналия по същото време в Плиска и преместен по-късно в Преслав столичен културно-просветен център.

Скоро след повторното преминаване на Българската църква под върховенството на Константинополската патриаршия през 870 г. [Гюзелев, В. 1969, с. 324 – 334] княз Борис вече търсел да приеме в страната си църковни учители, които да подготвят българоезично духовенство и богослужерна книжнина на български за нуждите на националната просвета и църковната практика. Изглежда дейността на гръцкото духовенство начело с архиепископ Йосиф (Стефан) не оправдала очакванията на българския владетел. Езикова бариера и незатихналата напълно етническа ненавист към византийците забавяли процеса на християнизация на българския народ и така се забавяло постигането на целите, поставени при приемане на християнството. Освен това византийското духовенство работело за привличането на България в сферата на т. нар. Византийска общност – политика, която в Константинопол провеждали с голяма настойчивост. Това засилвало политическото влияние на Византия в страната и княз Борис (852 – 889) си давал ясна сметка за опасността от разширяващото се византийско проникване, като търсел изход в различни посоки.

¹ Prokič, В. 1906. Вж. и изданието на добавките, придружени от български превод, дело на автора на настоящата статия, в: Гюзелев, В. 1994, с. 45 – 56.

Преди всичко той постигнал автономия за Българската църква, което било резултат от няколкогодишна дипломатическа борба с римските папи и константинополските патриарси. От друга страна, използвал всеки удобен случай да издига в духовната йерархия лица от български произход, полагал грижи за подготовката на свещенослужители от средата на българската младеж, които да спомогнат за побългаряването на манастирите в страната. Плановите на княза обаче не можели да се реализират без наличието на един многоброен и добре обучен български клир, разполагащ с преведени на български език литургически книги. Само с тези средства би било възможно елиминирането на опасните последици от византийското влияние. Всичко това можело да стане само ако в страната работели способни църковни учители, участвали в духовно-просветната дейност на Кирил и Методий, които да разгърнат широка просветна и книжовна дейност.

През 60-те години на IX в. в Моравия бил обучен славянски клир, били преведени и разпространени литургически книги. Дейността на Кирил и Методий била следена внимателно както от немските епископи, така и от римския папа и славянските владетели в Централна Европа. Едва ли блестящата през IX в. българска дипломация не е била осведомена за това широкоизвестно събитие. Още повече, че по времето на престоя на Кирил и Методий в Рим там пребивавал като пратеник българският дипломат кавхан Петър, пристигнал през февруари 868 г. заедно с епископите Формоза Портуенски и Павел Популонски [Гюзелев, В. 1969, с. 233]. Тук те заварили славянските първоучители и епископ Формоза участвал при ръкополагането на няколко техни ученици (сред които бил и Климент) в духовен сан [Климент Охридски, Съчинения, III, с. 108]. Тези факти показват, че княз Борис узнал за дейността на Кирил и Методий, ако не още от самото начало, то поне по-късно, през същата 868 г., когато кавхан Петър се завърнал от Рим. Предполага се, че папа Адриан II (867 – 872) бил близо до мисълта да въведе в България славянската литургия с цел да затвърди влиянието си в страната [Dvornik, F. 1970, p. 148; Гюзелев, В. 1969, с. 335 – 337]. Само внезапната промяна в отношенията между Рим и България, настъпила след събора в Константинопол от 869 – 870 г., попречила на това. По-късно допускането на такава привилегия се сторило твърде опасно на Римската църква. С възкачването си на престола през септември 885 г. папа Стефан V (885–891) дал нареждане да се прекрати славянското богослужение в Моравия под заплаха от отлъчване². За отношението на Рим към славянската литургия е твърде показателен още един факт. В многобройните си опити да върне България в лоното на Римската църква папа Йоан VIII (872 – 882) нито веднъж не намекнал за допускане на славянска литургия в България³. Това, което дръзнал да направи патриарх Фотий, изпращайки славянските първоучители в Моравия, изглеждало недопустимо за Рим, дори и да обещавало успех в борбата за спечелване на българския диоцез.

Но това, което въвела с користни цели в Моравия, Византия едва ли е имала намерение да допусне в България⁴. Поради това плановите на княз Борис оставали все още без реализация. Своевременно той следял внимателно положението в средноевропейските славянски княжества, където съществувало вече славянско духовенство и били преведени богослужебни книги. След идването на власт в Моравия на княз Светополк (870 – 894) през 870 г. и завладяването на Панония от Арнулф (877 – 899), влиянието на германското духовенство в тези страни нараснало. Подготвяла се свирепа разправа с радетелите на славянската кауза. Очаквайки тези събития, княз Борис, изглежда, дал някакви разпоредения на своите наместници в северозападните провинции на страната. В резултат на това боритарканът в Белград знаел за желанието на княза да има при себе си учители от средата на действащите в Моравия Кирилometодиеви ученици.

След официалната забрана на тяхната дейност трима от учениците, които вече били издигнати до степен църковни учители – Климент, Наум и Ангеларий, – се отправили на югоизток по известния път в междуречието на Дунав и Тиса и спрели до пограничната българска крепост Белград. Вестта за тях бързо стигнала до боритаркана, наместника на княз Борис.⁵ Климентовият житиеписец съобщава,

² Stephani V papae Epistolae. Commonitorium Dominico episcopo Iohanni et Stefano [presbyteri]s euntibus ad Sclavos [MGH, Epistolae, VII, p. 352 – 353]. Цит. по: ЛИБИ, II, с. 289 – 291.

³ Гюзелев, В. 1969, с. 260 – 290. Писмата, които папата изпратил в България, са посочени в бел. 68.

⁴ Златарски, В. 1971, с. 213; Ангелов, Д. 1963, с. 64 – 66; Гюзелев, В. 1969, с. 66. Фр. Дворник [Dvornik, F. 1970, p. 173] смята, че Византия имала интерес да запознае княз Борис с делото на Кирил и Методий. Според Ем. Георгиев [Георгиев, Е. 1962, с. 61 – 65] Византия изпълнила желанието на българския владетел, като му изпратила задържаните през 881 – 882 г. Методиеви ученици – презвитер и дякон, заедно със славянските литургически книги, намиращи се у тях.

⁵ Във второто Наумово житие управителят на Белград е наречен княз Радислав [СБЛ, 4, с. 83].

че управителят на Белград решил да изпрати тримата учители при княза, защото знаел, че той „жадува за такива хора” и „че тези люде са именно такива, за каквито той (княз Борис – бел. моя, И. И.) силно копнеел” [ГИБИ, Т. IX/2, с. 30]. Сърдечният прием, оказан на Климент и неговите спътници в Плиска, е описан подробно в Пространното житие на Климент. Това е единственият извор за престоя на нашия първоучител в Плиска. В глава XVI от биографията му четем:

“Като пристигнали при Борис и били посрещнати с почит и както подобава на уважавани във всяко отношение и достопочтени хора, помолили ги да разкажат за себе си. Те описали всичко от начало до край, без да пропуснат нищо. Като чул това, владетелят горещо благодарил на Бога, че изпратил такива свои служители за благодетели на България и че го дарил с такива учители и устроители на вярата (1 Сол. 3, 10) – не случайни хора, а изповедници и мъченици. Като им дал одежди, подходящи за свещеници, и ги приел с всевъзможни почести, той наредил да им се дадат жилища, определени за първите му приятели. Князът задоволил техните нужди с голяма разточителност, понеже знаел, че и най-малката телесна грижа отклонява разсъжденията на ума и до голяма степен отнема времето, посвещавано на Бога. Него пък самия го обхванало силно желание всекидневно да беседва с тях и да научава от тях стари истории и жития на светци и да чете чрез техните уста Писанията.” [ГИБИ, Т. IX/2, с. 30]

Повечето изследвачи на текста приемат, че ежедневните беседи между княза и новопристигналите учители били не толкова религиозни по своето съдържание, колкото светски. Обсъждан бил планът на Борис за създаване на грамотно българско духовенство и снабдяването му с необходимите литургически книги на роден език. Ако в това се състояла подготовката за изграждане на българска църква и просвета, то следвало практическото реализиране на тази нелека задача. От всичко, което знаем за началото на старобългарската християнска просвета и книжнина, става ясно, че основната задача, която княз Борис поставил пред пристигналите в края на 885 г. или началото на 886 г. Кирило-методиеви ученици и техните сподвижници, била създаването на два просветно-книжовни центъра – един в столицата и един в югозападните краища на страната. Тяхната главна грижа трябвало да бъде подготовката на способни кадри за “побългаряване” на църковната йерархия в страната, развиване на широка просветна дейност на български език, съставяне и размножаване на най-необходимите за момента литургически книги, също на български. За тази цел били преведени голяма част от византийските образци, използвали се оцелели Кирилометодиеви преводи, създали се и оригинални химнографски произведения.

От Пространното житие на Климент научаваме, че той бил натоварен с учителско-проповедническа мисия в югозападните предели на Българската държава. Той събрал около себе си и подготвил голям брой ученици, които да заемат свещеническите места в побългаряващата се в кадрово отношение Българска църква. Цялата дейност на Климент се основавала на изучаването и използването на родния език в неговата писмена и говорима форма. На четмо и писмо той учел и деца в основаното от него училище. Неговото заминаване в югозападните предели на България, станало в изпълнение на изработените в двореца на княз Борис планове, е описано по следния начин:

*“И тъй божият наместник Михаил, когото нашият разказ нарече и Борис, не преставал да насочва всички свои мисли към това, как да осигури напълно заниманието на светите люде с Божието дело. След като Бог му внушил това решение, той отделил Кутмичевица от Котокий, поставил ѝ за управител Домета, като лишил Утър от управлението на областта. Предал на Домета блажения Климент или по-скоро Домета на Климент, или най-точно казано: предал ги един на друг – единия като послушен във всичко [на другия], а втория да използва първия за помощник при изпълнение на решенията си. Така Климент се изпрацал за учител на Кутмичевица и била издадена заповед до всички, които обитавали тази област, с щедрост да приемат светеца и да му осигурят от своя страна всичко в изобилие и даже в излишък, да го почитат с подаръци и чрез видимите неща да разгласят на всички заложеното в душата съкровище на любовта. И което направило силно впечатление – самият Борис от уважение предоставил на триблажения Климент три от най-хубавите къщи в Девол, принадлежащи на комитски род, както и места за почивка край Охрид и Главиница.”*⁶

⁶ ГИБИ, Т. IX/2, с. 31 – 32. Името Утър се смята за променена до неузнаваемост гърцизирана форма на прабългарското име Курт. Подробности за преводите и тълкуванията на това трудно място в Пространното Климентово житие вж.: **Илиев, И.** 2010, с. 83 – 84.

Повечето учени предполагат, че град Девол се намирал в днешната Корчанска котловина (Р Албания) по средното течение на едноименната река (дн. р. Деволи, Р Албания)⁷. Едно известие във второто старобългарско Наумово житие дава допълнителни сведения за местоположението на изчезналият средновековен български град. На две места в споменатия извор е отбелязано, че областта, в която Наум изградил своя манастир край Охридското езеро, се наричала *ливаніе дѣволско*⁸. В една моя работа се опитвах да предложа обяснение на географското название ливаніе като “местност, покрита с гори” [Илиев, И. 2006, с. 72 – 76]. Свързването на това географско понятие с определението *деволско* и поставянето на Наумовия манастир в местност с такова име показва, че областта между южния бряг на Охридското езеро, средното течение на р. Девол и планините Мокра и Суха гора (именно Корчанската котловина) през Средновековието е носела името *ливаніе дѣволско*. Градът Девол, който се намирал в южните покрайнини на тази област и дал името на гористата местност, бил административен център на Кутмичевица и затова Климент получил там три от най-хубавите градски къщи, в които да отседне и започне своята работа.

Изпращането на Климент в Кутмичевица е тълкувано в научната книжнина по различен начин. Общо взето този акт на княз Борис буди недоумение сред изследвачите и те търсят начин да “оправдаят” тази му постъпка. Струва ми се, че вече може напълно да се изостави хипотезата за опасенията на княз Борис от интригите на гръцкото духовенство в България. Още с първите стъпки по създаване на Българска църква се открояват неговите дипломатически ходове, които ѝ осигуряват пълна автономия чрез решенията на два вселенски събора. Думата на княза била решаваща в църковните дела и това личи от факта, че по духовните въпроси римските папи и константинополските патриарси се обръщали направо към него. Много показателен е и умереният (меко казано) тон на едно писмо на патриарх Фотий (857 – 867 и втори път 877 – 886) от 886 г., в което се прави опит за уреждане на някакви пререкания по църковни въпроси [ГИБИ, Т. IV, с. 104 – 106]. Твърдостта на княз Борис при решаването на политическите и църковните въпроси на страната не ми позволяват да допусна, че той би позволил нещо или някой да попречи на неговия план за въвеждане на славянска просвета и богослужение, част от който план била и Климентовата мисия в Кутмичевица.

Напоследък в научната книжнина се възприема мнението на Иван Снегаров, че единствено държавните интереси и сложността на задачата са били причина Климент да се отправи за югозападните краища на България [Снегаров, И. 1927, с. 277 – 278; Гюзелев, В. 1969, с. 357 – 358; Гюзелев, В., Мирчева, Д. 1981, с. 254; Илиев, И. 1985, р. 53 – 72]. В подкрепа на това мнение стои фактът, че новият управител на областта – Домета, получил широки пълномощия и инструкции да се грижи за безпрепятственото осъществяване на Климентовата мисия. Твърде показателни в това отношение са грижите, които проявявали и княз Борис, и синът му Симеон за тази част от тяхната държава. Тук с княжеска подкрепа се строели църкви и манастири, една легенда твърди даже, че тук княз Борис приел властта. В тези земи по времето на княз Симеон била учредена първата епархия, управлявана от българския епископ Климент. Фактите от подобен род могат най-естествено да се обяснят с политиката на българските властелини още от времето на хан Крум за приобщаване към българската държава на всички славянски племена от “българската група”.

Българските славяни, обитавали днешна Македония и Албания, се включили сравнително покъсно в пределите на България – през 30-те – 40-те години на IX в. Затова вниманието на княз Борис било насочено към тяхното не само формално, но и действително приобщаване към формиращата се българска народност. Тези славяни били изложени най-дълго на влиянието на византийската цивилизация и асимилаторска политика. Сравнително по-доброто познаване на гръцкия език правело присъствието сред тях на византийско духовенство много по-опасно, отколкото в другите краища на България. Освен това тази област граничела с два от най-важните опорни пунктове на Византия на Балканския полуостров

⁷ Коледаров, П. 1982, с преглед на по-старата литература. Срв. и статията му „Девол”, публикувана в първи том на изданието „Кирило-Методиевска енциклопедия” [Коледаров, П. 1985, с. 576 – 580]. Вж. и Николов, Г. 2005, с. 190. Този град не бива да се бърка със споменатия от Йоан Скилица Ступион (Стипион). Вж. отново: Николов, Г. 2005, с. 184 – 185.

⁸ прі краи езера охрїтскаго града, междуречіе, великою обитель Наум сътвараеть. Става въпрос за междуречието на р. Воларек и р. Черова, вливащи се от юг в Охридското езеро. Вж. Иванов, Й. 1970, с. 312.

– Солун и Драч, в чиито околности живеели значителни маси славянско население, спадащо в етническо отношение към същата “българска група”. Поради тези причини създаването на българско просветно и книжовно средище в тези земи имало важно значение за политическото бъдеще на тази част от Балканския полуостров. Така наред с книжовния център, изграден в столицата, княз Борис възложил на опитния учител и книжовник Климент да създаде книжовно-просветно средище в този район на Югозападна България, където условията за работа били усложнени от византийското проникване.

Обстановката, която той заварил при пристигането си, била приблизително такава. Областта била управлявана от висше византийско духовенство (поне за епископското седалище в Охрид имаме сведения, че било възстановено). Сред низшия клир имало и българи – слабо познаващи гръцкия език. Населението малко било повлияно от новата религия и пазело редица езически обичаи и вярвания. Задачата на Климент била да обучи духовници, които да свещенодействат на български език, да познават достатъчно добре християнското учение и да бъдат снабдени с преведени на български богослужбни книги. Същевременно те щели да огромяват населението в бъдещите си енории. За изпълнението на тази задача Климент създал първото училище – вероятно в някоя от къщите, подарени му от княз Борис. Те били подходящи за тази цел, тъй като били забележителни със своя вид и размер – „принадлежали на комитски род“, както се казва в Пространното Светиклиментово житие. За това, какво представлявало това училище и как се провеждали занятията, ни дава известна представа пак едно позоваване на същото житие:

“Във всяка област той (Климент – бел. моя, И. И.) имал избраници, които не били малко, ами наброявали до три хиляди и петстотин. С тях той прекарвал повечето време и им разкривал по-дълбоките места в Писанията. А нас, смирените и недостойните, ни беше направил по-близки от другите поради своето милосърдие (Кол. 3, 12) и ние винаги бяхме с него, следвайки го във всичко, което вършеше, което говореше и на което учеше чрез едното и чрез другото. Не го видяхме никога без работа, но или учеше децата, и то по различен начин – на едни показваше вида на буквите, на други обясняваше смисъла на написаното, а на трети държеше ръката, за да свикнат с писането. И не само денем, но и нощем или се отдаваше на молитва, или прекарваше в четене, или пишеше книги. Случваше се понякога да се занимава с две дейности наведнъж: пишеше и преподаваше на децата някакъв предмет, понеже знаеше, че безделието е учител на всяко зло (Сирах 33, 28), както е казала учещата на всяко добро Мъдрост чрез един от своите служители. Затова и неговите ученици били най-добри от всички по живот и учение. Наистина редно било така добре насадените и така грижливо поливаните да пораснат с божията помощ (1 Кор. 3, 6 – 7). От тях той поставял четци, поддякони, дякони и свещеници. Във всяка област той бил подпомаган от треста ученици, без да се броят техните ратаи, като те не плащали нищо на княза, но били Божии служители и на [Бога] било определено да плащат или по-скоро да му се отплащат. Тези дела Климент извършвал в продължение на цели седем години.” [ГИБИ, Т. IX/2, с. 32 – 33]

От това известие става ясно, че Климент се заловил с едновременното изпълнение на няколко задачи. Най-напред той започнал да подготвя български духовници. Същевременно се грижел за полагане на основите на българска просвета, като сам обучавал децата. В останалото си време пишел книги. Не на последно място ще поставя събирането на един тесен кръг от по-приблизени ученици, които били подготвяни да станат негови непосредствени помощници и продължители на започнатото от техния учител дело. Ще се спра поотделно на така изброените дейности, с които Климент се занимавал през първите седем години от престоя си в югозападните български предели.

Най-спешна били задачата да се подготвят колкото се може повече ученици – грамотни и сравнително добре познаващи богословската теория и църковна практика. В процеса на своето обучение те вероятно преписвали съставените български богослужбни книги. Това бил единственият път към „побългаряване“ на църковната организация в страната. Освен това тези ученици трябвало да бъдат във възраст близка до каноническата, необходима за посвещаването им в духовен сан.

Въз основа на цитирания по-горе извор може да се приеме, че скоро след пристигането си Климент предприел обиколка на своята учителна област. При срещите си с народа той вероятно наред с проповедите агитирал и подбирал подходящи младежи, които да станат негови ученици и бъдещи духовни лица. Те се обучавали в четене, писане и богослужение на български език. Техният брой достигнал

според житиеписеца голяма величина. Независимо дали ще приемем споменатите цифри (3500 души) за точни, те показват все пак внушителните размери на Климентовата просветна дейност в Кутмичевица. На подготвяните за духовници били дадени големи привилегии от княза, който ги освободил от данъчно облагане.

Тази всеотдайна работа скоро дала първите си плодове. По препоръка на Климент първите негови ученици започнали да бъдат ръкополагани за духовници. Това ставало на оваканти или новочредени места. В изворите има запазено едно сведение, което подкрепя това известие на Пространното Светиклиментово житие. В Мъченичеството на петнадесетте Тивериуполски мъченици са разказва следният епизод. При българския княз Борис били открити мощите на споменатите мъченици. По нареждане на брегалнишкия комит Таридин останките на трима от тях били пренесени в специално издигнатия за целта храм в Брегалница. По-нататък четем: “Определен бил за този божествен храм особен клир, обучен на български език в божествените служби, който постоянно да служи в него и да извършва свещените песнопения”⁹.

Това сведение е интересно и в друго отношение. То свидетелства, че броят на новоподготвените духовници действително бил голям, за да бъдат изпращани те и в други области, освен Кутмичевица. Не на последно място по значение е известието, че твърде скоро били съставени и размножени необходимите за богослужението български литургически книги.

Непосредствените помощници на Климент го придружавали навсякъде и участвали във всички негови дейности. Те вероятно преписвали текстове, помагали при учебния процес, правели първите си самостоятелни опити в преводаческата, проповедническата и книжовно-просветната дейност. Едни от тях, като епископ Марко Деволски, достигнали високи постове в църковната йерархия. Други, като неизвестния Наумов (а вероятно и Климентов) житиеписец, се проявили в литературното поприще. Той е автор на т. нар. Първо старобългарско Наумово житие¹⁰, съставено през първата половина на X в. от непосредствен ученик на светеца. Този кратък, но изключително богат по съдържание извор съдържа някои уникални сведения за съдбата на прогонените от Моравия Методиеви ученици, за живота на Климент и Наум, за един от Климентовите ученици – Марко, епископ на Девол, както и изключително важното сведение, че анонимният Наумов житиеписец е съставил преди това и житие на Климент Охридски. Изворът съдържа и ценни хронологически данни за българската история от края на IX и началото на X в. Запазен е само в един ръкопис от XV в., намиращ се в Зографския манастир на Света гора.

Не знаем имената на множеството учители и духовници, подготвени в Деволската школа и пръснали се из цялата страна. Някои от тях ще са останали да работят в основаното от Климент училище, където след неговото назначаване за епископ работата била оглавена от Наум. По-нататъшната съдба на това книжовно-просветно средище не ни е известна, но то със сигурност не престанало да съществува поне до падането на България под византийско владичество, защото тук през X в. работи споменатият ученик житиеписец. Не би било далеч от истината, ако предположим, че и известният епископ Михаил Деволски от XII в., направил уникалните „български“ добавки към Хрониката на Йоан Скилица, е пряк или косвен последовател на деволските книжовни традиции.

Този деволски епископ завършил през 1118 г. собственоръчен препис (както става ясно от неговата приписка, оставена на лист 106v в ръкописа¹¹) на част от хрониката на Йоан Скилица, отнасяща се за периода 976 – 1057 г. Този текст днес се съхранява във Виена и е част от гръцки ръкопис № 74 (препис от XIII – XIV в.). Епископът проявявал голям интерес към българското минало и едва ли причина за

⁹ Мъченичеството на Тивериуполските мъченици, гл. 42 [ГИБИ Т. IX/2, с. 72]. Наистина тук не се споменава изрично, че ръкоположените били от учениците на Климент, но с оглед на близостта на Брегалница до Кутмичевица и широката просветна дейност на Деволското училище това изглежда твърде вероятно.

¹⁰ Вж. **Иванова, К.** 1985, с. 698 – 704. Житийният текст започва с думите: “Нека и този, презвитерът Наум, братът на тогава блажения Климента и негов другар и състрадалец, който с него изстрада много беди и страдания от еретиците, не остане, братя, без помен.” [Дуйчев, И. 1943, с. 60]. Няма съмнение, че загубената днес първа част на житийния паметник е съдържала кратки сведения за жизнения път и делата на св. Климент Охридски.

¹¹ „Написа се от ръката на епископа на Селасфор, сиреч Девол, Михаил; завърши се на 24-я ден от месец април, одинадесети индикт, в годината [от Сътворението на света] 6623 (=1118 от Рождението на Христа)“. Срв. **Николов, Г.** 2005, с. 54, и по-специално бележка под линия 23, където е приведен оригиналният гръцки текст на приписката.

това бил само фактът, че паството му се състояло предимно от българи; В. Златарски допуска, че важността на добавките говори по-скоро за български произход на техния автор. Според някои учени източникът на сведения, от който е черпил Михаил Деволски, са незапазени до днес български царски летописи [Гюзелев, В. 1994, с. 263; Николов, Г. 2005, с. 54].

И наистина, някои от добавките, направени от деволския епископ, са уникални по своята стойност и ни помагат по-добре да разберем някои от обратите на българската история от превратното време на българо-византийския двубой от последните десетилетия на X в. и първите на XI в. Така например ценни добавки и уточнения се съдържат за поемането на властта над западните български области след смъртта на император Йоан Цимисхи (969 – 976) от страна на Комитопулите. Дават се известни пояснения и на твърде подозрителния инцидент с българския цар Борис II (969 – 971), избягал заедно с брат си Роман (978/9 – 997) от затворничеството в Константинопол, където били отведени след превземането на Преслав от войските на Йоан Цимисхи през 971 г. Някакъв глух (!) български граничар не чул и не разбрал, че облеченият във византийски одежди чужденец е българският цар, и го пронизал със стрелата си.

Прави впечатление, че начетеният владика Михаил Деволски държи да съобщи на своите читатели (и слушатели!) имената и родствените връзки на колкото се може повече видни българи, взели някакво открояващо се участие в описаните събития. Така научаваме, че баща на Комитопулите бил комит Никола, а майка им се казвала Рипсимия (Ριψιμια). Съпругата на цар Самуил (997 – 1014) и майка на сина му Гаврил Радомир (български цар от 1014 до 1015 г.), се казвала Агата и била дъщеря на протевона на Драч, Йоан Хризилей. Самият Радомир, още приживе на баща си, бил женен за унгарска принцеса (дъщеря на крал Стефан I, 997 – 1038), но после я разлюбил и изгонил, макар че била вече бременна от него. Вместо нея престолонаследникът си довел за съпруга една красива пленница от Лариса – Ирина. Едната дъщеря на Самуил – Мирослава, се влюбила отчаяно във византийския благородник Ашот Таронит и принудила баща си да се съгласи на техния брак. Другата дъщеря на царя – Теодора-Косара, била също омъжена по любов за княза на Зета Иван Владимир.

Най-голямата дъщеря на Иван Владислав – Екатерина, се омъжила за Исак Комнин преди той да седне на престола на византийските василевси (1057 – 1059) и впоследствие станала византийска императрица. Синът на Иван Владислав, Аарон, управлявал в средата на XI в. провинция Веспуракан като византийски вест. Българският управител на Верия – Добромир, бил женен за племенница на цар Самуил. Иван-Владиславовите синове се наричали Пресиан, Алусиан, Аарон, Траян и Радомир. През 1040 г. Петър Делян вдигнал България на въстание („в двадесет и първата година от нейното покоряване и подчиняване”), като разпространил твърде достоверно звучащата история, че бил роденият след изгонването на унгарската съпруга на Гаврил Радомир негов син и следователно внук на цар Самуил.

В добавките на Михаил Деволски срещаме цяла галерия от непознати нам от други извори герои и предатели, опитни, сурови или направо жестоки воители от преломното време, описано в хрониката на Йоан Скилица. Блестят с подвизите си самият Самуил, заловил от засада дука на Солун – патриций Йоан Халдос; престолонаследникът Радомир, лично умъртвил с копие си стратега на Солун Теофилакт Вотаниат; братята Самуил и Аарон, командвали лично битката при Траянови врата (986 г.), където император Василий II едвам се измъкнал от българския обръч; българският защитник на Колидрос, Димитър Тихон, предал обсажданата от византийците крепост, но само при условие да му бъде разрешен свободен изход заедно с неговата войска, за да се завърне при цар Самуил; българските военачалници, отбранявали в продължение на осем месеца Видинската крепост от войските на василевса, при което дори изнамерили средство за гасене на „напалма на древността и средновековието” – т. нар. гръцки огън (у Михаил Деволски е наречен мидийски, т. е. персийски); последният владетел на Първото българско царство – Иван Владислав (1015 – 1018), загинал геройски при обсадата на Драч; българските велможи Елемаг и Гавра, дръзнали да вдигнат въстание срещу Василий Българоубиец (976 – 1025) в зенита на неговата мощ, само година след покоряването на България.

Не липсват и образите на предателите и малодушните, на тези, които заради почестите и богатството били готови на всичко. Такива били преди всичко дъщерите на Самуил и съпругата на Иван Владислав, които направо разиграли гротескна сцена на взаимна ненавист пред очите на победоносния византийски василевс и го принудили да ги укротява с щедри почести и дарове. Кавхан Теодор се поблазил да обещае на Василий II, че ще наеме убиец, който да ликвидира българския цар Иван

Владислав, но сам станал жертва на лицето, на което лекомислено се доверил. Стратегът Николица сложил оръжие пред Василий II, макар да имал зад гърба си „първия и най-боеспособен отряд на Самуил”. Управителят на вътрешните крепости на България – Богдан, „държал за императора отдавна и отстранил тъста си Матеица” (който пък очевидно се противопоставял на неговото родоотстъпническо поведение).

Отделно внимание заслужават данните на Михаил Деволски, отнасящи се до съдбата на Българската църква, понижена задълго в положението на автокефална архиепископия с център Охрид. Още по времето на цар Самуил е отбелязано строителството на „разкошен и величествен” храм за пренесените от Лариса мощи на раннохристиянския светец Ахилий. Голям интерес и много спорове предизвиква известието, че по време на завладяването на последните български крепости около столицата на Иван Владислав на патриаршеския престол се намирал вече Йоан, известен от грамотите на Василий II и от Дюканжовия списък на охридските архиереи с прозвището Иван Дебърски, останал на охридския архиепископски престол до 1037 г. В добавките към текста на хрониста Скилица, направени от Михаил Деволски, се съобщава и за издигането на архиепископския трон в Охрид на „първия от ромеите” Леон (Лъв) Пафлагонски (1037? – 1056?), както и за неговия приемник начело на църквата на „цяла“ България, Теодул Иконийски. Включено е и кратко резюме на императорските сигилии, дадени от Василий II на охридския архиепископ Иван Дебърски през първите години след покоряването на Българското царство (между 1019 г. и 1025 г.), а именно:

„Императорът [Василий II] потвърдил отново автокефалността на българската епископия, както е било и преди, при стария Роман [I Лакапин] (920 – 944; наемква се за признаването на автокефалната Българска патриаршия, която трябвало да съответства по ранг на признатата на Петър I царска титла през 927 г.), след като се осведомил от разпоредбите на император Юстиниан [I Велики] (527 – 565), че тя е Първа Юстиниана, която той (Юстиниан) наричал своя родина, и която по негово (юстинианово) време имала за епископ Кастелион.”¹²

След всичко казано дотук едва ли трябва да се съмняваме, че деволският епископ Михаил, живял и събирал сведения за българската история в края на XI и началото на XII в., бил свързан с паството си с нещо много по-голямо и по-силно от обикновената любознателност и старание да остави след себе си по-пълнен и прецизен текст на преписаната част от хрониката на Йоан Скилица. А ако наистина в неговата библиотека се е съхранявала българска царска хроника, съмненията за българския му произход биха изглеждали съвсем неоснователни. Знаем, че и по-късно, в началото на XIII в., малко преди цар Иван Асен (1218 – 1241) да завърши обединението на всички български земи под своя скиптър, започнато от неговите чичовци, първите Асеневци, част от висшия клир на Църквата на „цяла“ България е била от български произход и с пробългарски тежнения. Това научаваме от решението на Охридската архиепископия начело с Димитър Хоматиан (1216 – 1236) по отношение на “загорските епископи”¹³, за което трябвало да се свика специално заседание на Синода. Сред архиерите съществували две коренно противоположни мнения – че епископите били ръкоположени от търновския примас-патриарх Василий (1186 – 1232) според каноните на Църквата, а другото – че това било сторено в нарушение на тези закони.

Както е добре известно, синодалното решение било взето в ущърб на правата на българските епископи главно въз основа на твърдението, че те заели своите катедри чрез насилие над византийските титуляри, извършено от новоустановената от цар Калоян (1197 – 1207) българска политическа власт. Компромис бил направен само по отношение на свещениците и по-долните църковни чинове, поставени от същите тези български епископи, и те запазили своите позиции в Охридската архиепископия. С налагането на това решение на Охридския синод значително отслабвали позициите на пробългарски настроените (и вероятно – българи родом) архиереи. На събора те били обединени около епископа на

¹² Цитирам моя превод на откъсите от хрониката на Йоан Скилица (с добавките на Михаил Деволски), публикуван в: **Гюзелев, В.** 1994, с. 51 – 57; в случая – с. 56.

¹³ Става въпрос за ръкоположените по времето на цар Калоян български архиереи в някои останали без епископи епархии на Охридската архиепископия, за които стана дума по-горе; „Загора” (и производните му прилагателни) често се употребяват във византийската книжнина от онова време за обозначаване на възстановеното Българско царство. Вж. подробности в: **Илиев, И.** 2004, с. 3 – 39.

Мъглен, чието възражение, че след унищожаването на Византия от кръстоносците на IV поход не малко църковни работи във византийския Запад били уредени не стриктно, според каноните, а според обстоятелствата, не било прието. Делото срещу “загорските епископи” показало за сетен път, че по онова време всеки, който е установявал политическа власт върху определени части на европейския Югоизток и прилежащите му територии на Мала Азия – византийци (от Епир или от Никея), кръстоносци, маджари, сърби или българи – се е погрижвал своевременно да закрепил своето владичество и посредством “своя” църковна организация.

Целият този екскурс за събития, случили се доста след времето, в което е живял и работил деволският епископ Михаил, трябва да подсказва, че книжовното наследство на Девол като важно книжовно и духовно средище на средновековна България се вписва неотлъчно в широкия спектър от събития, тенденции и явления, характеризиращи дълбоките корени, многоликия профил и неугасващите проявления на българщината в Македония през вековете.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори:

ГИБИ, Т. IV – Гръцки извори за българската история. Т. IV. София, 1961. [Gratzki izvori za balgarskata istoriya. T. IV. Sofiya, 1961.]

ГИБИ, Т. IX/2 – Гръцки извори за българската история. Т. IX. Произведения на Теофилакт Охридски, архиепископ български, отнасящи се до българската история. Част 2. Подготвени от Илия Г. Илиев. София: Издание на Българската академия на науките, 1994. [Gratzki izvori za balgarskata istorija. T. IX. Proizvedenija na Teofilakt Ohridski, arhieriskop balgarski, otrasjashti se do balgarskata istoriya. Chast 2. Podgotveni ot Iliya G. Iliev. Sofiya: Izdanie na Balgarskata akademija na naukite, 1994.]

Гюзелев, В. 1994 – В. Гюзелев. Извори за средновековната история на България (VII–XV в.) в австрийските ръкописни сборки и архиви. София, 1994, с. 45 – 56. [Gjuzelev, V. Izvori za srednovekovnata istoriya na Balgarija (VII–XV v.) v avstrijskite rakopisni sbirki i arhivi. Sofiya, 1994.]

Дуйчев, И. 1943 – Ив. Дуйчев. Из старата българска книжнина. Избрани четива. Второ издание, Т. I. София, 1943 [Dujchev, Iv. Iz starata balgarska knizhnina. Izbrani chetiva. Vtoro izdanie, T. I. Sofiya, 1943]

Климент Охридски, Съчинения, III – Климент Охридски. Събрани съчинения, т. III. София, 1970. [Kliment Ohridski. Sybrani sychineniya, t. III. Sofiya, 1970.]

ЛИБИ, II – Латински извори за българската история. Т. II. Съставили и редактирали Иван Дуйчев, Михаил Войнов, Страшимир Лишев, Борислав Примов. София: Издателство на Българската академия на науките, 1960. [Latinski izvori za balgarskata istorija. T. II. Systavili i redaktirali Ivan Dujchev, Mixail Vojnov, Strashimir Lishev, Borislav Primov. Sofiya: Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite, 1960.]

СБЛ, 4 – Старобългарска литература в седем тома. Т. 4: Житиенписни творби. Съставител и редактор Климентина Иванова. София: Български писател, 1986, 687 с. [Starobylgarska literatura v sedem toma. T. 4: Zhitiepisni tvorbi. Sastavitel i redaktor Klimentina Ivanova. Sofiya: Balgarski pisatel, 1986.]

Проучвания:

Ангелов, Д. 1963 – Д. Ангелов. Кирил и Методий и византийската култура и политика. – В: Сб. 1100 г. славянска писменост. София, 1963. [Angelov, D. Kiril i Metodij i vizantijskata kultura i politika. – V: Sb. 1100 g. slavyanska pismenost. Sofiya, 1963.]

Георгиев, Е. 1962 – Ем. Георгиев. Разцветът на българската литература в IX – X век. С., 1962 [Em. Georgiev. Raztztvetat na balgarskata literatura v IX – X vek. S., 1962.]

Гюзелев, В. 1969 – В. Гюзелев. Княз Борис Първи. България през първата половина на IX век. София, 1969. [Gjuzelev, V. Knjaz Boris Puvri. Balgariya prez parvata polovina na IX vek. Sofiya, 1969.]

Гюзелев, В., Мирчева, Д. 1981 – В. Гюзелев, Д. Мирчева. Дейност на Кирило-методиевите ученици в България. – Параграф 3 от Глава втора, „Поява и утвърждаване на славянската писменост и книжнина в България”, Дял III, „Политически и културен възход на българската държава”. В: История на България в четиринадесет тома. Том втори. Първа българска държава. София, 1981, 251 – 261. [V. Gjuzelev, D. Mircheva. Dejnost na Kirilo-metodievite uchenitzi v Balgariya. – Paragraf 3 ot Glava vtora, “Poyava i utvarzhdavane na slavyanskata pismenost i knizhnina v Balgariya”, Dyal III, “Politicheski i kulturen vazxod na balgarskata darzhava”. V: Istoriya na Balgariya v chetirinadeset toma. Tom vtori. Parva balgarska darzhava. Sofiya, 1981, 251 – 261.]

Златарски, В. 1971 – В. Златарски. История на българската държава през средните векове. София, 1971. Т. I, ч. II. [Zlatarski, V. Istoriya na balgarskata darzhava prez srednite vekove. Sofiya, 1971. T. I, ch. II.]

Иванов, Й. 1970 – Й. Иванов. Български старини из Македония. Второ фототипно издание, С. 1970. [Ivanov, Y. Balgarski starini iz Makedoniya. Vtoro fototipno izdanie, S. 1970.]

Иванова, К. 1985 – Климента Иванова. Жития на Наум Охридски. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. А – З. Главен редактор Петър Динеков. Редактори Лиляна Грашева, Светлина Николова. София, 1985, 698 – 704. [Klimentina Ivanova. Zhitiya na Naum Ohridski. – V: Kirilo-Metodievska entziklopediya. T. 1. A – Z. Glaven redaktor Petar Dinekov. Redaktori Lilyana Grasheva, Svetlina Nikolova. Sofiya, 1985, 698 – 704.]

Илиев, И. 2004 – Ил. Илиев. Димитър, по Божия милост, архиепископ на Първа Юстиниана и на цяла България. – ИПр, 2004, 1–2. [Iliev, I. Dimitar, po Bozhia milost, arhieriskop na Parva Justiniana i na tzyala Bulgariya. – IPr, 2004, 1 – 2.]

Илиев, И. 2006 – Ил. Илиев. Един недостатъчно изследван топоним от Второто старобългарско Светинауново житие. – Български език, LIII, 2006, № 3. [Iliev, I. Edin nedostatachno izsledvan toponim ot Vtoroto starobalgarsko Svetinauново zhitie. – Balgarski ezik, LIII, 2006, № 3.]

Илиев, И. 2010 – Ил. Илиев. Свети Климент Охридски. Живот и дело. София, 2010. [Iliev, I. Sveti Kliment Ohridski. Zhivot i delo. Sofiya, 2010.]

Коледаров, П. 1982 – П. Коледаров. О местонахождении средневекового города Девол и пределах одноименной области. – Palaeobulgarica, VI (1982), кн. 1, 95 – 100; кн. 2, 75 – 78 [P. Koledarov. O mestonahozhdenii srednevekovogo goroda Devol i predelah odnoimennoj oblasti. – Palaeobulgarika, VI (1982), kn. 1, 95 – 100; kn. 2, 75 – 78]

Коледаров, П. 1985 – Петър Коледаров. Девол. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. А – З. Главен редактор Петър Динеков. Редактори Лиляна Грашева, Светлина Николова. София, 1985, 576 – 580. [Petar Koledarov. Devol. – V: Kirilo-Metodievska entziklopediya. T. 1. A – Z. Glaven redaktor Petar Dinekov. Redaktori Lilyana Grasheva, Svetlina Nikolova. Sofiya, 1985, 576 – 580.]

Николов, Г. 2005 – Г. Николов. Централизъм и регионализъм в ранносредновековна България. София, 2005. [Nikolov, G. Tzentralizam i regionalizam v rannosrednovekovna Bulgariya. Sofiya, 2005.]

Снегаров, И. 1927 – Ив. Снегаров. Българският първоучител св. Климент Охридски. – ГСУБФ, IV, 1927. [Snegarov, Iv. Balgarskiyat parvouchitel sv. Kliment Ohridski. – GSUBF, IV, 1927.]

Dvornik, F. 1970 – Fr. Dvornik. Byzantine Missions among the Slavs. SS. Constantin-Cyrl and Methodius, Brunswick. N. Y., 1970.

Iliev, I. 1985 – I. Iliev. La mission de Clement d'Ohrid dans les terres sud-ouest de la Bulgarie médiévale. – Études historiques, 1985, 13.

Prokič, V. 1906 – В. Prokič. Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes Codex Vindobonensis hist. graec. LXXIV. Ein Beitrag zur Geschichte des sog. westbulgarischen Reiches, München, 1906.

Съкращения:

ГСУ БФ – Годишник на Софийския университет. Богословски факултет. [Godishnik na Sofijskiya universitet. Bogoslovski fakultet]

ИПр – Исторически преглед. София. [Istoricheski pregled. Sofija.]